

Løvstræde

Frimandskvarter, Helligånds sogn, Sokkelund Herred,

Københavns amt, Sb.nr.: 020306-547

KBM 3996. Kuas j.nr.: 2013-7.24.02/KBM-0004

Københavns Museum
Vesterbrogade 59
1620 København V
Telefon: +45 33 21 07 72
Fax: +45 33 25 07 72
E-mail: sekr@bymuseum.dk
www.copenhagen.dk

© Københavns Museum 2013

Indhold

1	Indledning	5
1.1	English summary	5
2	Indledning	7
3	Administrativt data	8
3.1	Sagsforløb	8
4	Topografi og kulturhistorisk baggrund	9
4.1	Niels Hemmingsens Gade	10
4.2	Løvstræde	10
5	Arkæologisk baggrund	11
6	Metode	12
6.2	Fundindsamling og registreringsparametre	12
6.3	Prøvetagningsmetode	13
7	Undersøgelsens resultater	14
7.1	Murværk (S100002)	15
7.2	Kulturlag (S100008)	18
7.3	Løvstræde	20
8	Sammenfatning og fremtidigt arbejde	21
9	Litteratur	22
10	Appendiks	23
10.1	Fotoliste	23
10.2	Anlægsliste	23

Figur 1 Oversigt over middelalderbyen (angivet med rødt) Renæssanceudvidelsen (gult) Udgravning er situeret i middelalderbyen og er angivet med en hvid stjerne, ved det nedrevne gråbrødre klosteret. Københavns Museum 2013.

1 Indledning

I forbindelse med nedlæggelse af fjernvarme i Løvstræde holdt Københavns Museum tilsyn med gravearbejdet i Løvstræde, det kunne ved tilsynet konstateres at hovedparten af gaden er gennemgravet i moderne tid til en dybde af minimum 1,5 meter. I hjørnet imellem Niels Hemmingsens gade og Løvstræde blev der registeret murværk sat med munkesten og tilhørende kulturlag. Murstenene formodes at være genbrugte sten fra tidligere bygninger, da de ikke var sat i middelalderligt forbandt.

Periode: Postreformatorsk til moderne

Anlæg: Murværk, kulturlag

Nøgleord: Moderne forstyrrelser, Munkesten, brolægning, keramik

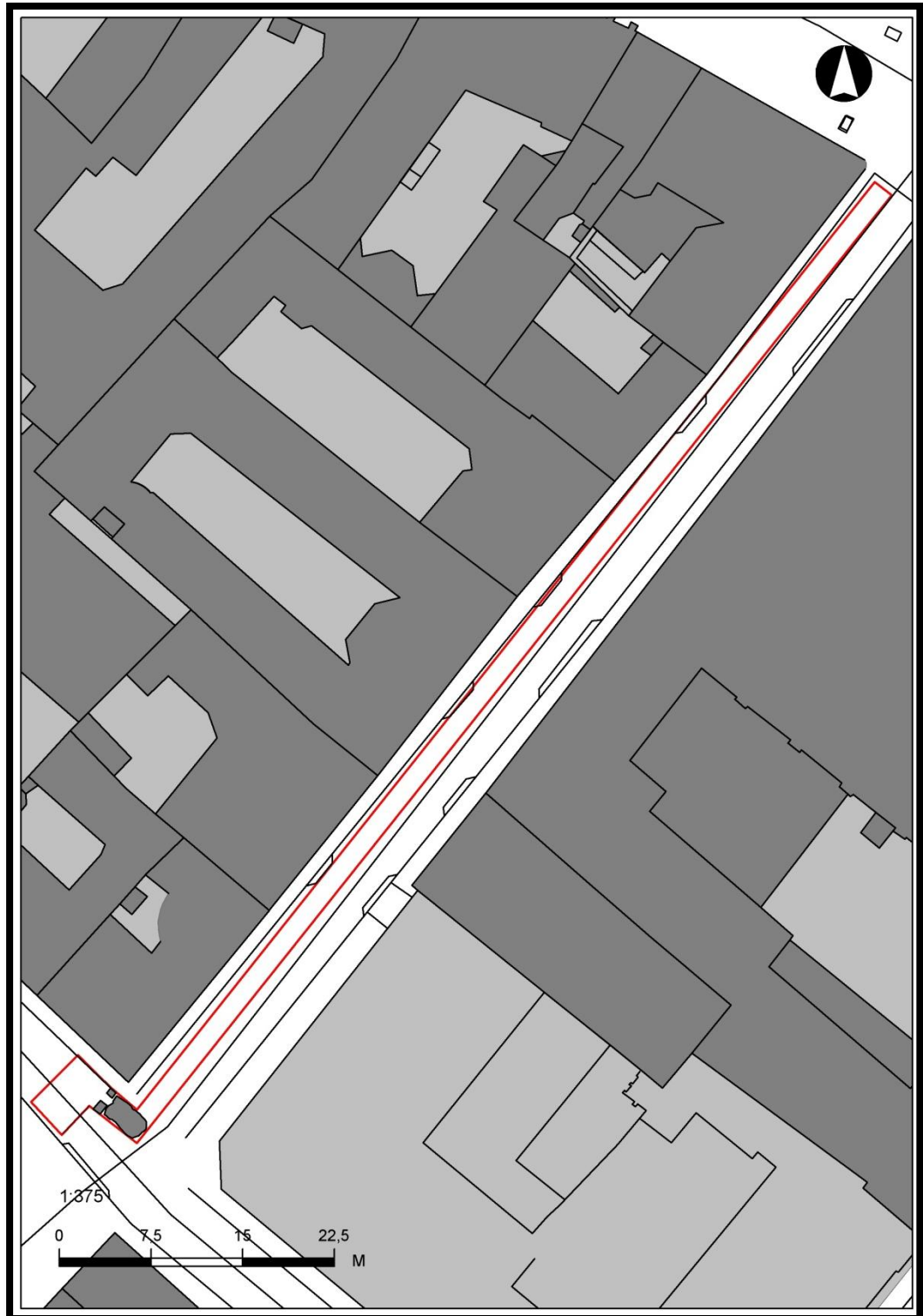
1.1 English summary

In connection with the establishment of far distance water heating pipes in Løvstræde the Museum of Copenhagen registered a post medieval wall section and what is interpreted as the foundation layer for a cobblestoned street.

Period: Post reformation to modern

Structures: Wall section, cultural deposit

Keywords: Modern disturbance, Medieval bricks, Cobblestoned Street, Ceramics

Figur 2 Løvstræde i sin fulde længde, den udgravede fjernvarmegrøft er angivet med rødt. Bemærk anlægget nederst i venstre hjørne. Københavns Museum 2013.

2 Indledning

I forbindelse med etablering af fjernvarme i Løvstræde førte Københavns Museum arkæologisk tilsyn med arbejdet i det berørte området, Sagen benævnes KBM3996, Løvstræde.

Gravearbejdet pågik i perioden fra den 7. marts til den 2. april Københavns Energi eller Hofor som de nu hedder, skulle anlægge fjernvarme i hele Løvstrædes længde. Sammenlagt blev der berørt et tracé på ca. 105 m. Bredderne og dybderne var på cirka 1,5 meter. Dette giver et rumfang på ca. 236,25 m³ inden for Københavns volde.

Tilsyn blev ført af Jacob Mosekilde (Sagsansvarlig), Rikke Simonsen og Niels Henrik Andreasen. Ved det arkæologiske tilsyn bestod den normale stab af en arkæolog, der overvågede en gravemaskine sammen med en eller to håndmænd. Den relative tidsfleksible arbejdsproces gav gode muligheder for at registrere de arkæologiske kontekster. Arbejdet blev udført på hverdage, i tidsrummet imellem kl. 0700 og 1500. De vejrmæssige forhold gav på intet tidspunkt problemer for udgravningen.

3 Administrativt data

Københavns kommune var bygherre på projektet. Bygherre var Hofor varme (Ørestads Boulevard 35, 2300 Kbh. S) Kontaktperson var Bo Keiser-Nielsen. Entreprenøren var firmaet NCC. Feltarbejdet blev varetaget af Københavns Museum med museumsinspektør Hoda El-Sharnouby som udgravningsansvarlig. Originaldokumentation i digital- og papirform samt de opsamlede genstandsfund opbevares på Københavns Museum.

3.1 Sagsforløb

- 08-02-2013 Museet modtog ledningsplan for kommende fjernvarmearbejde på Løvstræde. Sagen tildelt KBM-nummer, oprettet i e-doc og brev afsendt til hofor via mail
- 19-02-2013 Hofor har startet op, før museet har et godkendt budget fra Kulturstyrelsen. Museet fremsender budget.
- 08-03-2013 Hofor godkender budgettet.
- 11-03-2013 Museet modtager Kulturstyrelsens godkendelse af budgettet.
- 04-02-2013: Gravning afsluttes.

sig en gård på den gamle klosterplads⁵. Efter at Ulfeldt fik en dødsdom for landsforræderi, blev gården revet ned i 1664 på kongens befaling. Gården blev jævnet med jorden i løbet af nogle måneder, hvorved pladsen blev dannet og har ligget frem til i dag.

Efter bombardementet i 1807 fik torvet en udformning, der ligger tæt op ad vore dages torv, men i løbet af 1800-tallet reduceredes det anseeligt⁶. I starten af 1800-tallet har der på pladsen været fisketorv, der siden blev fjernet i forbindelse med, at man ryddede torvet og ændrede navnet fra Ulfeldts Plads til Gråbrødre Torv i 1841⁷. Herefter blev der plads til slagterboder, der blev rejst i 1852 og nedrevet 50 år efter i 1902. I starten af 1900-tallet blev husene restaureret og torvet forskønnet med et grønt anlæg.

4.1 Niels Hemmingsens Gade

Gaden kan opdeles i tre: Stykket mellem Amagertorv og nuværende Valkendorfsghede oprindeligt Lille Helliggejst Stræde⁸. Stykket mellem Valkendorfsghede og Løvstræde hed Tugthusporten og stykket mellem Gråbrødre Torv og Skindergade hed Trompetergangen.

Ældst var Lille Helliggejst Stræde, der fra Amagertorv førte op til Helligåndsklostrets avlsgård bag det egentlige klosteranlæg og knækkede over i Store Helliggejst Stræde, nu en del af Valkendorfsghede, der førte videre ud til Købmagergade.

Hvor Niels Hemmingsens Gade i dag fortsætter mod Gråbrødre Torv, lå en muret port, Tugthusporten, indkørslen til Børnehuset som Christian IV lod indrette⁹. Da børnehuset kort tid efter dets oprettelse blev flyttet til Christianshavn, blev bygningerne solgt til private, og porten forsvandt. Navnet hang dog ved indtil 1881, hvor hele strækningen fik navnet Niels Hemmingsens Gade¹⁰. Efter branden i 1728 blev portbygningen helt fjernet.

Trompetergangen var et smalt stræde, der løb fra vore dages Løvstræde og Gråbrødre Torv mod Skindergade. Strædet var opkaldt efter Ambrosius Løffelman Trompeter, der på dette stykke havde en ejendom¹¹. Efter branden i 1728 blev strædet gjort bredere og ført helt ud til Skindergade.

4.2 Løvstræde

Efter reformationen blev Gråbrødreklostrets grunde solgt, og der blev udlagt et smalt stræde fra det egentlige klosteranlæg til Købmagergade kaldet Ny Gråbrødrestræde senere Løvstræde. Strækningen blev udvidet i 1620 af Christian IV¹². Gaden brændte i 1728.

⁵ Ramsing 1912:439ff, Tønnesen 1988:338f

⁶ Tønnesen 1988:340f

⁷ Christensen 1912:15f

⁸ Tønnesen 1988:353f

⁹ Møller 1988:311

¹⁰ Christensen 1912:38

¹¹ Christensen 1912:17f

¹² Tønnesen 1988:361

5 Arkæologisk baggrund

KBM No	Dybde af kulturlag (m)	Moderne opfyld (m)	Undergrund (Meter over havet)	Anlægsbeskrivelse
KBM2942	-	-	-	Middelalder kloster, middelalder begravelser, middelalder kulturlag.
KBM2885	-	-	-	Middelalder kloster, middelalder begravelser, middelalder kulturlag.
KBM2075	-	-	-	Teglstensgulv, 1600tal, middelalder lag.
KBM3196	-	-	-	Efterretning om knoglefund ved opgravningsarbejder
KBM3477				
Uden j.nr	-	-	-	Løvstræde 3, 1917, Murværk, renæssance og middelalder.
Uden j.nr	-	-	-	Løvstræde 7, 1965, Fund af sandstensblokke (C. Ulfeldts hus?) Keramik.
KBM3964	1-2m	1,5	-	Vej, skeletter, fundamenter, træænlæg.

Tabel 1 Tidligere undersøgelser i området

6 Metode

Hovedparten af det arkæologiske arbejde forgik som tilsyn. Arealet var stærkt forstyrret i forvejen.

6.1.1 Udgravning og dokumentationsmetode

Udgravning og dokumentationen fulgte de normer, som Københavns museum har fastsat i sine strategidokumenter for udgravning inden for museets ansvarsområde (se kapitel 10.3)

6.1.2 Tilsynsmetode

Gravearbejdet forgik på hverdage fra 0700 til 1500, der blev ikke gravet nat eller weekend. Museet havde god dialog med bygherre og entreprenør, så afgravningen skete under hensyntagen til eventuelle arkæologiske forekomster, og der kunne indsættes både store og små maskiner i de tilfælde, hvor museet ønskede det. Arbejdet var ikke kontinuerligt men bestod af kortere perioder af gravning efterfulgt af arkæologiske undersøgelser. Derpå typisk en længere pause hvor entreprenøren udførte andet arbejde.

6.1.3 Udgravningsmetode

Udgravningsmetoden var tillempet single kontekst. Da gravningen var en tilsynssag og ikke en decideret udgravning, blev kontekster, der lå uden for de erkendte bygningsrester, gravet med maskine. Lag blev slået sammen til en kontekst. Fx. kunne lag op imod en stående mur, i flere tilfælde, ses at bestå af et overliggende brokkelag og et underliggende kulturlag. I denne situation blev brokkelaget tolket som et lag og fjernet med maskine. Det stratificeret kulturlag ville efterfølgende blive indmålt som et lag. Den efterfølgende fjernelse af lagene med maskine skete under arkæologisk overvågelse, og daterbare fund blev opsamlet. Da stratigrafien i grøften ikke er synderlig kompleks skabte denne fremgangsmåde ikke tolkningsmæssige problemer senere i arbejdet.

6.1.4 Dokumentationsmetode

Alle arkæologiske kontekster blev opmålt med målebånd ud fra stående byninger. Efterfølgende blev konteksterne fotograferet, beskrevet og derpå udgravet.

6.1.5 Arkivmateriale

Der blev brugt et Nikon D3100 og en Nokia 920 Lumia til fotografering i feltet. Billederne blev overført til en database på Københavns Museum og er at finde under sagsmappen: KBM 3996 Løvstræde.

6.2 Fundindsamling og registreringsparametre

Der blev indsamlet ét skær af keramik fra opfyldet omkring den registrerede mur.

6.2.1 Indsamling

Fundindsamlingen i felten er foretaget i overensstemmelse med Københavns Museums indsamlingspolitik som den er angivet i *Finds Handbook* (Januar 2010)

6.2.2 Registrering

Der var intet materiale til registrering.

6.2.3 Bevaringsgrad

Generelt var bevaringsgraden udmærket for alle genstandstyper:

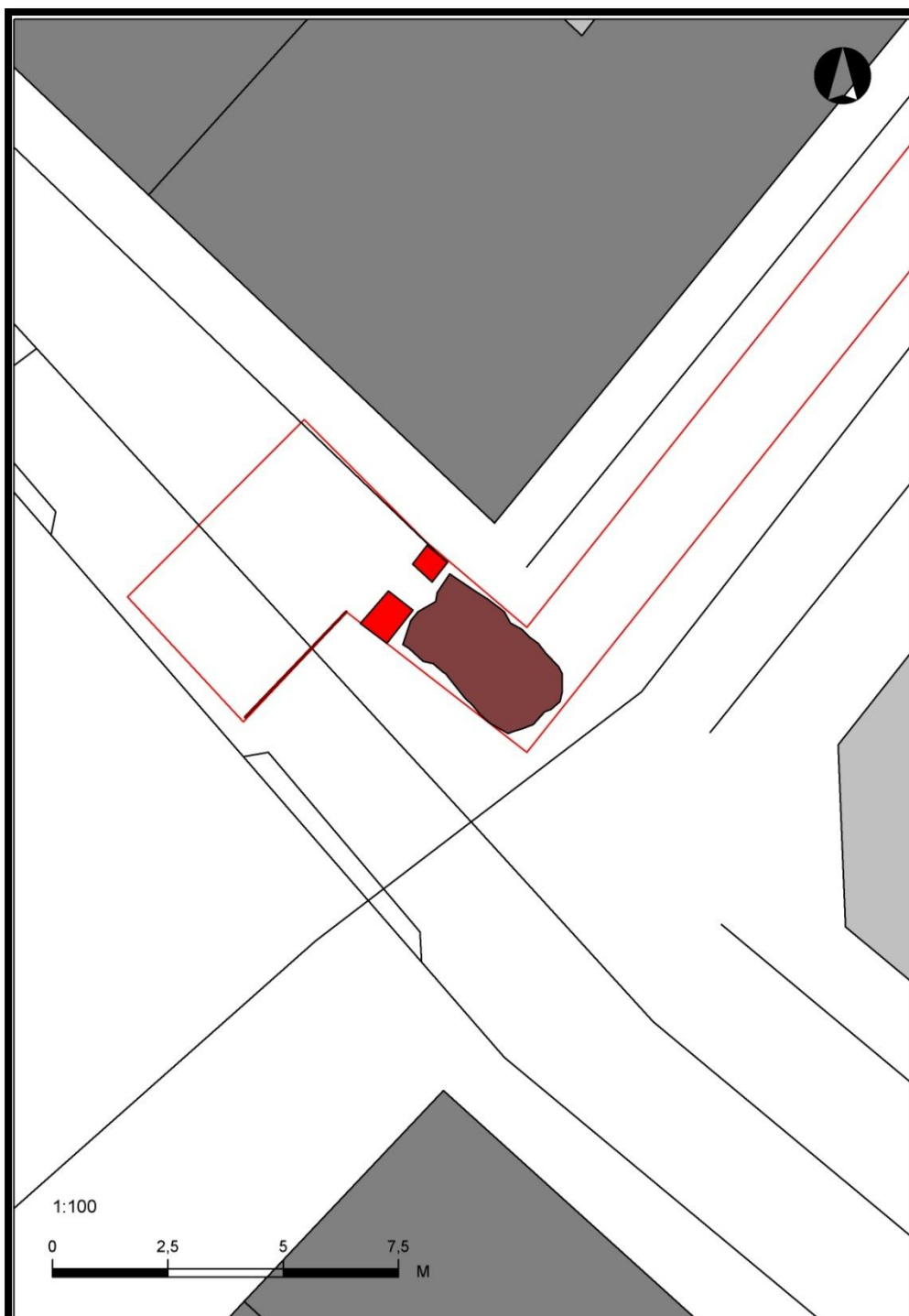
- Det eneste stykke keramik der blev fundet var på størrelse med et øje, slidt og forekom at være sekundært deponeret på grund af de bløde kanter og glasurens forvitring.
- Dyrekogler havde forholdsvis mange mærker af slidspor eller gnavmærker fra dyr. Langt hovedparten af knoglerne havde spor efter solblegning eller opflækning af de yderste knoglelag, hvilket indikerer en langsom og sekundær deponering af knoglerne. Alt i alt indikerer fundmaterialets bevaringstilstand, at området har været holdt forholdsvis beskyttet, og at alt affald er blevet deponeret under jorden inden for en forholdsvis lang tidsperiode efter at genstandens er kasseret.

6.3 Prøvetagningsmetode

Der blev ikke udtager prøver til videre naturvidenskabelige undersøgelser.

7 Undersøgelsens resultater

Ved tilsynet blev der registeret et forstyrret murfragment og et kulturlag I forbindelse med muren. Undergrund blev ikke påtruffet i grøften, den maksimale dybde var 2 meter.

Figur 4 Nærbillede af krydset imellem Løvstræde og Niels Hemmingsens gade. Rød farve angiver murforløbet. Den brune flade er det registrerede kulturlag der lå opimod muren. Københavns Museum 2013.

7.1 Murværk (S100002)

Murværk i 6 skifter (observeret i udgravningen, men fortsætter muligvis nedefter) sat med munkesten. Muren formodes at være postreformatorisk, da den er helmuret og sat med krydsforbandt. Teglstenene målte i gennemsnit 28x13,5x8 cm. Det var ikke muligt at erkende, om stenene var genbrugte. Mørtlen var nedbrudt, der ikke var nogen særlig bindingskraft tilbage i den, mørtlen var fin med få indslag af grovere korn, farven var gråhvid med få større indslag af trækul. Der blev ikke udtaget prøver af mørtlen til datering, da muren blev tolket til at være efter 1530erne, hvilket ikke giver noget videre brugbart dateringsresultat. Muren er tidligere blevet gennembrudt af en telekabelkasse.

De øverste dele af muren var fjernet ved en tidligere begivenhed. Eventuelt ved en væltning af muren i nordvestlig retning, tolkningen er baseret på, at der i grøftens profil kunne observeres en stor tyk flade af teglsten der "flød" væk i en nordlig retning. Muren var funderet på store syldsten, disse blev kun blev erkendt i fladen, de blev ikke afdækket eller fjernet. Det formodes, at resten af muren stadig kan findes i den midterste del af Niels Hemmingensens gade. Bemærk at muren flugter fuldstændigt med den sydlige mur i den stående facade og det må derfor formodes at muren repræsenterer en bygning der som følge af ildebrand eller bombardement efterfølgende er tilbageflyttet til den nuværende facaderække, der vender ud imod Gråbrødretorv.

Der var så godt som intet daterbart materiale i grøften, der blev fundet et lille skær fra en stjørtotte i opfyldet op imod muren, feltdateret til midten af 1600-tallet. Derudover var der nogle få dyrekogler, der forekom sekundært deponeret. (Solide knogleelementer, med mærker efter gnavnede tænder fra dyr og begyndende forvitring) Det formodes, at den oprindelige overflade der har knyttet sig til muren, ligger dybere end grøften. De dele af muren der er fremme på billederne blev efterfølgende fjernet for at gøre plads til fjernvarme.

Figur 5 Et kig ned i grøften på Niels Hemmingsens gade. Løvstræde begynder umiddelbart til venstre for billedet. Murens inderste del er 1,3 meter fra den Nuværende facaderække. Københavns Museum 2013.

Figur 6 Arbejdsbillede, Niels Hemmingsens gade set fra nord, med Løvstræde umiddelbart til venstre. Den røde stiplede linje angiver et lag, der tolkes som den øverste del af den stadig stående mur, muren er (blevet) væltet og har dannet en ny overflade. Laget bestod af store fragmenter af munkesten opblandet med sand. Københavns Museum 2013.

Figur 7 En de mursten der sad i mur (S10002) Murstenenes mål var i snit: 28x13,5x8 cm. Københavns Museum 2013.

Figur 8 Recent brudflade på munkesten fra mur (S10002). Københavns Museum 2013.

7.2 Kulturlag (S100008)

Et kompakt lerholdigt kulturlag med opblandet organisk materiale, lå umiddelbart syd for det registrerede murparti (S100002) Det antages, at det drejer sig om et stabiliseringslag for en brolægning, der er fjernet, tolkningen er baseret på de spredte irregulære klumper af ler, der ligger som tynde plagamer i overfladen. Det formodes, at det drejer sig om pøle, der er dannet umiddelbart efter fjernelsen af brolægningen. Laget er ikke fuldstændigt udgravet. Laget er tolket til at være efterreformatorsk, da det støder op imod den nordfor liggende mur. Laget var fundsterilt. Det blev gennemgået med metaldetektor uden resultat.

Figur 9 Kulturlag umiddelbart syd for en mur. Laget formodes at være resterne af et stabiliseringslag til en nu fjernet brolægning. Københavns Museum 2013.

Figur 10 Den røde linje angiver laget med opfyld (S100008) der grænser op imod Murpartiet (S100002). Billedet er taget fra øst ind imod Gråbrødre torv. Københavns Museum 2013.

7.3 Løvstræde

Løvstræde var forstyrret af moderne nedgravninger langs hele gaden, der blev gravet til en dybde af 1,5 meter.

Figur 11 Løvstræde er til en dybde af 1,5 meter forstyrret af moderne nedgravninger der er igenfyldt med stabilgrus. Gaden har igen arkæologisk interesse med mindre der graves dybere end 1,5 meter og den eventuelle dybde som rørene måtte have. Københavns Museum 2013.

8 Sammenfatning og fremtidigt arbejde

Der blev påtruffet efterreformatorsk bygningsværk og kulturlag i den del af gravningen, der grænser op til Gråbrødre torv. Dateringsmæssigt drejer det sig om anlæg fra midten af 1500-tallet og fremefter, med en formodet øvre grænse ved branden i 1728.

De berørte arealer er fuldt udgravet til en dybde af 1,5 meter, under nuværende overflade. Det formodes, at der er imellem 1,5-2 meters uberørt kulturlag under de udgravede områder. Man skal være opmærksom på områdets benyttelsehistorie, som et kloster med tilhørende haver og økonomibygninger, der har en kompleks og spændende bygningshistorie og brugsfunktion, der kan belyses ved fremtidigt arbejde i området

9 Litteratur

Andersen, V.L. 2005. *Beretning for den arkæologiske undersøgelse KBM 2885 Gråbrødre Torv nr. 8*. Københavns Bymuseum.

Christensen, V. 1911-12. *Historiske meddelelser om København III*. København.

Field Manual 2010. *Københavns Museum*

Finds Handbook 2010. *Københavns Museum*

Projekthåndbog 2009. *Københavns Museum*

Poulsen, L.L. 2005 *Beretning for den arkæologiske undersøgelse af KBM 2908*. Københavns Bymuseum.

Tønnesen, A. 1988. *København Før og Nu – og Aldrig. Bind 4, Nord for Strøget*. København.

Thomasson, J. 2011. Guidelines for Contextual Documentation. Definitions and typology for contexts, sub groups and groups, principles for contextual grouping of contexts. *Københavns Museum*.

10 Appendiks

10.1 Fotoliste

Navn	Fil navn	Bemærkning	Set mod	Type
Murværk	DSC_2054.jpg	murværk v. N.H. Gade og Løvstræde	Ø	Context
Oversigtsfoto 1	DSC_2055.jpg	Mod vandet på N.H. Gade	Ø	Overview
Oversigtsfoto 2	WP_20130305_006.jpg	Løvstræde set fra Købmagergade ned mod N.H.Gade	V	Context
Profil	WP_20130306_001.jpg	Profil ved murværk	Ø	Overview
Opfyld med lerklumper	KBM3996_Løvstræde 02.jpg	Opfyld med lerlinser	N	Context

10.2 Anlægsliste

ID	Subclass	Tolkning	Datering
S10001	Undersøgt zone	Fjernvarme grøft	2013
S10002	Teglsten	Murværk, Munkesten, Krydsforband	1600
S10008	Kulturlag	Organisk ler, fundering til brosten	1600